

FILOLOGIYA FANLARI NOMZODI, PROFESSOR
ZIYOVUDDIN TOSHOV
tavalludining 80 yilligiga bag'ishlangan
"HOZIRGI GLOBALLASHUV DAVRIDA FONETIKA
VA FONOLOGIYANING DOLZARB MUAMMOLARI"
mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman
materiallari

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLY TA‘LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI
NEMIS FILOLOGIYASI KAFEDRASI**

**FONETIKA VA FONOLOGIYA FANLARINING TARG‘IBOTCHISI,
FILOLOGIYA FANLARI NOMZODI, PROFESSOR
ZIYOVUDDIN TOSHOV
tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlangan**

**“HOZIRGI GLOBALLASHUV DAVRIDA
FONETIKA VA FONOLOGIYANING
DOLZARB MUAMMOLARI”**

mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman

20-oktyabr 2023-yil

Buxoro – 2023

к простому: слово из четырех или трех звуков превращается в слово из двух или одного звука (ср. и.-е. *esti* → лат. *est* → франц. *e* [-e(st)]).

Таким образом, в соответствии с двоякого рода фонетическими изменениями, Е.Д. Поливанов рассматривает два вида экономии: (1) чисто фонационная экономия [то, что позже стали называть «произносительным удобством»¹], осуществляющаяся в каждом акте речи и фонологически не существенная, и (2) «экономия психической деятельности»², которая может получать импульс из речевой практики, но которая связана также со статистической оценкой встречаемости данной фонемы или же комплекса фонем.

TALAFFUZ LUG'ATLARI YARATISHDA XALQARO FONETIK ALIFBO (IPA) DAN FOYDALANISH MUAMMOLARI

Babayev Maxmud Tashpulatovich

Buxoro davlat universiteti

"Nemis filologiyasi" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. *Ijtimoiy o'zaro ta'sir kuchaygan sari talaffuz lug'atlari tobora ko'proq talab qilinmoqda, bu esa muloqot jarayoni ishtirokchilaridan bir-birlarini samarali tushunishlarini talab qiladi. Talaffuz standarti muammosini ma'lum darajada barcha tillarning talaffuz lug'atlarida fonetik transkripsiyaning xalqaro tizimidan foydalanish orqali hal qilish mumkin. Tovushlarning artikulyatsiyasidagi farqlar diakritika yordamida ko'rsatiladi.*

Kalit so'zlar: *talaffuz lug'atlari, fonetik tizim, fonetik transkripsiya, artikulyatsiya.*

Аннотация: *Произносительные словари становятся всё более востребованными по мере возрастания социального взаимодействия, которое требует эффективности понимания друг друга участниками процесса коммуникации. Проблема произносительного стандарта может, в определенной степени, быть решена использованием международной системы фонетической транскрипции в произносительных словарях всех языков. Обозначения различий в артикуляции звуков осуществляются при помощи диакритических знаков.*

Ключевые слова: *произносительные словари, фонетическая система, фонетическая транскрипция, артикуляция.*

Abstract: *Pronunciation dictionaries are becoming more and more in demand as social interaction increases, which requires the participants in the communication process to effectively understand each other. The problem of the pronunciation standard can, to a certain extent, be solved by using the international system of phonetic transcription in pronunciation dictionaries of all languages. Differences in the articulation of sounds are indicated using diacritics.*

Key words: *pronunciation dictionaries, phonetic system, phonetic transcription, articulation.*

Texnologik taraqqiyot va transport vositalarining rivojlanishi, kompyuter tarmoqlari yordamida amalga oshiriladigan aloqa makonining kengayishi turli tillar va madaniyatlarda so'zlashuvchilar tomonidan amalga oshiriladigan kommunikativ harakatlar sonining ko'payishiga olib keladi. O'zaro tushunishga bo'lgan ehtiyoj ko'p jihatdan muloqot jarayonida to'siqlarni keltirib chiqaradigan va amaliy faoliyat samaradorligini pasaytiradigan ko'plab omillar ta'sirida murakkablashishi mumkin. Bunday omillarga suhbatdoshlarning geografik masofasi, ma'ruzachilarning individual xususiyatlari, "sozlash" deb ataladigan narsa - ona tilining o'ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadigan artikulyatsiya xususiyatlari kiradi.

So'zlarni noto'g'ri talaffuz qilish natijasida yuzaga keladigan xatolarni talaffuz lug'atlari yordamida bartaraf etish mumkin. Talaffuz lug'atlari ko'plab funktsiyalarni bajaradi, ulardan eng muhimi - til hamjamiyatida standart sifatida qabul qilingan va qo'llaniladigan talaffuz namunasini

¹ Поливанов Е.Д. Статьи по общему языкознанию. –М.: Наука, 1968. –С.119.

² Там же. –С.214.

kodlashtirish va didaktik - ona yoki chet tilida so'zlarni to'g'ri me'yoriy talaffuz qilishni o'rgatish deb hisoblanishi kerak.

Norma - bu ixtisoslashuv mavjud bo'lgan inson faoliyatining har bir sohasida samarali muloqot va ijtimoiy o'zaro ta'sirni ta'minlaydigan ijtimoiy tuzilma. [Arutyunova 1988: 21–23].

Aloqa jarayonida me'yoriy lingvistik variantlar sonini cheklaydigan va og'zaki so'zni noto'g'ri aniqlash ehtimolini kamaytiradigan vositadir. Tilning standart versiyasidan milliy va xalqaro aloqa vositasi sifatida foydalanish faqat uning ushbu funktsiyani bajarish qobiliyati bilan belgilanadi, agar ushbu til versiyasining imkoniyatlari amaliy faoliyat ehtiyojlariga mos kelmasa, u tugatilishi mumkin.

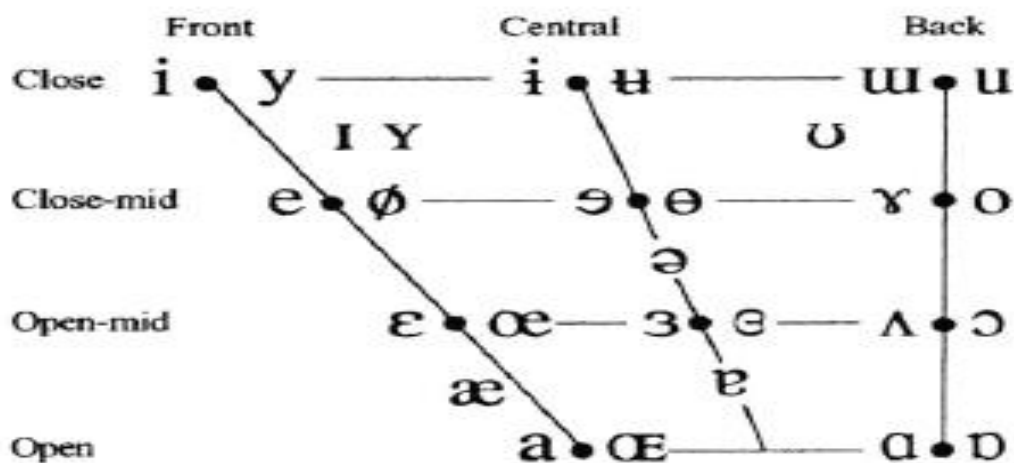
THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (revised to 1993, updated 1996)

CONSONANTS (PULMONIC)

	Bilabial	Labiodental	Dental	Alveolar	Postalveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Glottal
Plosive	p b			t d		ʈ ɖ	c ɟ	k ɡ	q ɢ		ʔ
Nasal	m	ɱ		n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ		
Trill	ʙ			ɾ					ʀ		
Tap or Flap				ɾ		ɽ					
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	ç ʝ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	h ɦ
Lateral fricative				ɬ ɮ							
Approximant		ʋ		ɹ		ɻ	j	ɰ			
Lateral approximant				l		ɭ	ʎ	ʟ			

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a voiced consonant. Shaded areas denote articulations judged impossible.

VOWELS

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

1- Xalqaro fonetik alifbo

Talaffuz lug'atlarida norma o'rnatilgan xarakterga ega: kodifikatsiya til normalari haqidagi bilimlarni va ularning jamiyatda xabardorlik darajasini qayd etadi. Muloqot jarayonining har qanday ishtirokchisi asosan lug'atlardan foydalanish bilan belgilanadigan ishlatiladigan tilning me'yorlarini bilishiga asoslanadi. Standart talaffuzning mavjudligi o'zaro tushunishni osonlashtiradi va leksik birlikni noto'g'ri aniqlash xavfini yo'q qiladi. Trening natijasida tilni o'zlashtirgan bir guruh odamlarda lug'at birliklarining talaffuzini birlashtirish - "nutqning bir xilligi" sodir bo'ladi.

Shunday qilib, har qanday turdagi va har qanday tildagi lug'atlarda fonetik transkripsiyani birlashtirish nafaqat chet tilini o'rganishda yuzaga keladigan talaffuz qiyinchiliklarini bartaraf etishga, balki talaffuz variantlari sonini cheklab, orfoepik me'yorlar masalasini hal qilishga imkon beradi.

Talaffuz lug'atlarini tuzish juda katta mehnat talab qiladi. Qiyinchilik nafaqat so'zning talaffuz variantlari soni til jamiyatidagi ijtimoiy guruhlar soniga to'g'ridan-to'g'ri proporsional bo'lganligida, balki hozirgi kungacha tovushlarni belgilashning yagona usuli (fonetik alifbo) mavjudligidadir. So'zlarning lug'at transkripsiyasini birlashtirish yo'lidagi jiddiy qadam Xalqaro fonetik assotsiatsiyaning (1886) tashkil etilishi edi. Xalqaro fonetik alifbo 1889 yilda nashr etilgan. (1-rasm).

Ingliz tilining talaffuz lug'atlarida IPAdan foydalanish tilni standartlashtirishning sabablaridan biri bo'lib, uni xalqaro aloqa vositasi sifatida ishlatish imkonini berdi.

Tillardagi tovushlarning artikulyatsiyasi bir-biridan farq qiladi, ammo unlilar va undoshlarning artikulyatsiyasidagi farqlar diakritiklar yordamida bartaraf etiladi (2-rasm).

So'zning fonetik transkripsiyasini yozish uchun standart belgilardan foydalanish artikulyatsiyaning o'zgaruvchanlik darajasini va natijada tovushlarning talaffuzini kamaytirishga imkon beradi.

DIACRITICS Diacritics may be placed above a symbol with a descender, e.g. $\underset{\cdot}{t}$

◦ Voiceless	$\underset{\cdot}{p}$ $\underset{\cdot}{q}$	◌◌ Breathy voiced	$\underset{\cdot}{b}$ $\underset{\cdot}{g}$	◌◌ Dental	$\underset{\cdot}{t}$ $\underset{\cdot}{d}$
✓ Voiced	$\underset{\cdot}{p}$ $\underset{\cdot}{q}$	◌◌ Creaky voiced	$\underset{\cdot}{b}$ $\underset{\cdot}{g}$	◌◌ Apical	$\underset{\cdot}{t}$ $\underset{\cdot}{d}$
^h Aspirated	t^h d^h	◌◌ Lingual	$\underset{\cdot}{t}$ $\underset{\cdot}{d}$	◌◌ Laminal	$\underset{\cdot}{t}$ $\underset{\cdot}{d}$
◊ More rounded	$\underset{\cdot}{p}$	^w Labialized	t^w d^w	◌◌ Nasalized	$\underset{\cdot}{e}$
◊ Less rounded	$\underset{\cdot}{p}$	^j Palatalized	t^j d^j	ⁿ Nasal release	d^n
⁺ Advanced	$\underset{\cdot}{p}$	^Y Velarized	t^Y d^Y	^l Lateral release	d^l
⁻ Retracted	$\underset{\cdot}{p}$	^ʕ Pharyngealized	$t^{ʕ}$ $d^{ʕ}$	^ˀ No audible release	$d^ˀ$
[˞] Centralized	$\underset{\cdot}{e}$	◌◌ Velarized or pharyngealized	$\underset{\cdot}{t}$		
^x Mid-centralized	$\underset{\cdot}{e}$	^ɹ Raised	$\underset{\cdot}{t}$ ($\underset{\cdot}{t}$ = voiced alveolar fricative)		
^ɹ Syllabic	$\underset{\cdot}{t}$	^ɻ Lowered	$\underset{\cdot}{t}$ ($\underset{\cdot}{t}$ = voiced bilabial approximant)		
[◌] Non-syllabic	$\underset{\cdot}{t}$	[◌] Advanced Tongue Root	$\underset{\cdot}{t}$		
[◌] Rhoticity	$\underset{\cdot}{t}$	[◌] Retracted Tongue Root	$\underset{\cdot}{t}$		

2-rasm Diakritik belgilar jadvali

Ingliz tilida imlo lug'atlarini tuzish an'anasi (Britaniya talaffuz lug'atlari - CEPD, LPD) an'anaviy transkripsiya tizimidan foydalanishni taklif qiladi, Amerika lug'atlari [Webster 1994] o'zlarining transkripsiya tizimini taklif qiladi, bunda so'zlovchi o'zining talaffuz haqidagi bilimiga tayanadi.

Germaniyada ham talaffuz lug'atlari tuzilgan bo'lib Halle-Wittenbergdagi Martin-Luther-Universität professorlari Eva-Maria Krech, Eberhard Stock, Ursula Hirschfeld und Lutz Christian Anders tomonidan yaratilgan "Deutsches Aussprachewörterbuch" hamda "Großes Wörterbuchs der deutschen Aussprache" kitoblarini misol qilib keltirishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Н.Д.Арутюнова. Типы языковых значений. Оценка, событие, факт. Москва "Наука" 1988.
2. Z.B.Toshov. Nemis tili fonetikasi. Darslik, Toshkent."FAN" 2010

NEMIS TILI PROSODIKASIDA SUPERSEGMENTAL MASALALAR TAHLILI

Mahmudov Alisher Yo'ldoshevich

Qarshi davlat universiteti dotsenti

Homidova Nafisa Ramazon qizi

Qarshi davlat universiteti magistranti

Olmonshunos olimlar Z.B.Toshev, Sh.S.Imyaminova va R.Begmatovanning "Deutsche Prosodik" ("Nemis tili prosodikasi") nomli o'quv qo'llanmasi mamlakatimizdagi oliy o'quv yurtlarining nemis tili ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, qo'llanmada nemis tilining prosodikasi va intonatsiyasi chuqur o'ratiladi.

Prosodika nafaqat nutqning fonetik asoslariga segment sifatida bog'langan, balki tovush birliklariga bog'liq bo'lgan fonetik xususiyatlarning yig'indisi hisoblanadi. Bularga quyidagi xususiyatlar kiradi:

1. **So'z va gap urg'usi;**
2. **Orfografik bo'g'inlarga asoslangan leksik ohang;**
3. **Intonatsiya va gap ohangi;**
4. **Fonetik birliklarning miqdori;**
5. **Nutqda temp, ritm va pauzalar;**

"Deutsche Prosodik" ("Nemis tili prosodikasi") nomli o'quv qo'llanma Prosodika (die Prosodik), Intonatsiya (die Intonation) va nazariy-amaliy materiallari (die theoretisch-praktischen Materialien) nomli bo'limlardan iborat.

Prosodika – fan sohasining bo'limiga ya'ni tilga olingan lingvistik xususiyatlarni va ilmiy-nazariy jihatdan fonetika va fonologiyani o'z ichiga oladi. Shunday ekan, prosodika ham tilshunoslikning, ham fonetikaning predmeti hisoblanadi.

"**Prosodika**" atamasi yunoncha "prosodia" hamda lotincha "prosōdía" so'zlaridan olingan bo'lib, "pros" ("qo'shish") va "ōd" ("kuylamoq") ma'nosini beradi. Bu atama birinchi navbatda, she'rni fonetik jihatdan o'qishni nazarda tutgan. Shu bilan birga tovushni to'g'ri talaffuz qilishni ham o'z ichiga oladi.

Prosodikaga kiradigan belgilar umumiy xususiyatga ega bo'lganligi, ular tovushlar segmentining yuqori fonetik darajada ekanligi sababli supersegmental xususiyatlar deb ham ataladi. Shunga ko'ra, segmental va supersegmental darajalar o'rtasida farqlanadi. Masalan, nemis tilidagi ,um`gehen (aylanib o'tmoq, qochmoq) - 'um,gehen (birovga g'amxo'rlik qilmoq, -munosabat qila olmoq) so'zlari (18-betda) segmental darajada bir xil tarkibga ega, lekin boshqalardan yuqori darajada farqlanadi. Chunki birinchi bo'g'inda so'z urg'usi bo'lsa, ikkinchisi ikkinchi bo'g'inda urg'uga ega.

Supersegmental xususiyatlar quyidagi asoslarga ega:

1. **Urg'u;**
2. **Ohang;**
3. **Intonatsiya komponentlari va nutq tezligi;**
4. **Temp, ritm va pauza;**

Prosodik, psixoakustik, akustik va yozma nutq xususiyatlari haqida fikr yuritadigan bo'lsak, prosodik xususiyatlar psixoakustik va akustik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. Yozma nutqda prosodik xususiyatlar va urg'u variantlari o'rtasida bog'liqlik mavjud.

III BO'LIM. ILMIY ANJUMAN MATERIALLARI.....	74
I sho'ba. Zamonaviy fonetika va fonologiyaning dolzarb masalalari.....	74
Xurram Rahimov. Фикрлашга ўргатайлик.....	74
Saydaliyev Saidumar. Fonetika darsida xatolar ustida ishlash.....	76
Alimova M.X., Мамадалиев А.М. ЧЕТ ТИЛ ЎҚИТИШ ЖАРАЁНИДА ЗАМОНАВИЙ ЁНДАШУВЛАР АҲАМИЯТИ.....	79
Ismailov Yusuf. FONOLOGIK KOMPETENSIYA KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYANING TARKIBIY QISMI SIFATIDA	84
Тошов Зиявуддин Бадриддинович. ФОНОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ.....	86
Шухратхон Имяминова. ТОВУШ ИЛМИНИНГ ДАРҒАСИ	89
Тошов З.Б. О ФЕНОМЕНЕ ПАУЗЫ В СПОНТАННОЙ МОНОЛОГИЧЕСКОЙ РЕЧИ.....	91
Ҳайдаров А.А. ФОНЕТИК ЎЗГАРИШЛИ СЎЗЛАРНИНГ УСЛУБИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	94
Расулов Зубайдулло Изомович, Саидов Хайрулло Шавкатович. ПРИНЦИПЫ ЭКОНОМИИ ФОНАЦИОННОЙ ЭНЕРГИИ.....	96
Babayev Maxmud Tashpulatovich. TALAFFUZ LUG'ATLARI YARATISHDA XALQARO FONETIK ALIFBO (IPA)DAN FOYDALANISH MUAMMOLARI.....	98
Mahmudov Alisher Yo'ldoshevich. Homidova Nafisa Ramazon qizi. NEMIS TILI PROSODIKASIDA SUPERSEGMENTAL MASALALAR TAHLILI.....	101
II sho'ba. Qiyosiy va chog'ishtirma tilshunoslikning dolzarb muammolari.....	103
M.Begmatov. ILOVA KONSTRUKSIYA SINTAKTIK ALOQANING USLUBIY VOSITASI SIFATIDA.....	103
З.Жуманиёзов . НЕМИСЧА-ЎЗБЕКЧА ЛУҒАТЛАРДА СОФ ДИПЛОМАТИК ТЕРМИНЛАРНИНГ БЕРИЛИШИ.....	105
Жўраева Малоҳат Муҳаммадовна. КОГНИТИВ ТИЛШУНОСЛИҚДА «КОНЦЕПТ», «ФРЕЙМ» ВА «ГЕШТАЛЬТ» ТУШУНЧАЛАРИ ТЎҒРИСИДА МУЛОҲАЗАЛАР.....	107
Найимов Сади Нарзиевич. НОМШУНОСЛИК СОҲАСИНИНГ ТЕКШИРИШ ОБЪЕКТИ	111
I.Mamasoliyev. Matnni hosil qiluvchi birliklar tarkibidagi ilovali elementlar	114
Ro'ziev Y.B. VILHELM FON HUMBOLT TA'LIMOTIDA RUHIY QUVVAT BILAN TILNING O'ZARO MUNOSABATI MASALASI.....	116
Xamidova M.H. KALENDAR QANDAY PAYDO BO'LGAN?	119
Sh. Imyaminova. NEMIS TILIDAGI MATNLARDA FRAZELOGIZMLARNING STILISTIK FUNKSIYASI	122
Y.B. Ro'ziyev, Z.S.Qosimova. O'ZBEK VA NEMIS TILLARIDA TINISH BELGILARINING QO'LLANISHIGA OID.....	125
D.H. Karimova, D. Narzieva. DAS WESEN UND DIE BESONDERHEITEN DER KONZEPTE DER VARIABILITÄT UND INVARIANZ IN DER ÜBERSETZUNG	127
Y.B. Ruziev, Sh. Halimova. DIE SEMANTISCHE FUNKTION DES VOLLVERBS IM USBEKISCHEN	130
Жўраева Максуда Муҳаммадовна. ЁЗМА МАТБУОТ ЖУРНАЛИСТЛАРИ ҲАҚИДА.....	133
G. M. Abishova. NEMIS TILIDAGI DATIV BILAN AKKUZATIV KELISHIGINING QORAQALPOQ TILIDA BERILISHI	135
Д.У. Бердимуратов. Семантико-стилистический анализ концептуально маркированной фразеогруппы (на материале толкового словаря немецкого языка).....	136
Xamidova Muborak Hafizovna. TAQVIM: O'TMISH VA HOZIR	138
M.T. Babayev, M.M. Atadjanova. "LUG'AT – TARJIMONNING ASOSIY QUROLI"	140
A.P.Rahmatov. EINIGE GRUNDLEGENDE MERKMALE DER TEMPUSKATEGORIE IM USBEKISCHEN	142
Марупова Гульноз Умарджоновна. ТИПОЛОГИЯ И КЛАССИФИКАЦИЯ ТУРИЗМА.....	145
M.N. Boltayeva. GEOGRAFIK HAQIQATLAR	147
M.F. Furqatova. JADIDCHILIK HARAKATI VA MILLIY TIL RIVOJI MUAMMOLARI.....	149
G. S. Azamatova. O`zbek va nemis tillari otlarning grammatik kategoriyalari	151
R.Sh. Bozorova, S. Zikirov. YOHANN VOLFGANG GYOTE ASARLARIDA GIDROPOETONIMLAR O'RNI.....	153
S.T.Matmurotova, R.Q.Axmedova. FRANSUZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI TURG'UN IBORALARNING O'XSHASH VA FARQ QILADIGAN TOMONLARI.....	156